INGLIZ TILI DARSLARIDA TALABALARNING TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Tangirqulova Karomat Saitovna
Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitish jarayonida talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning metodik asoslari yoritiladi. Xorijiy tildagi axborotni tushunish, dalillarni baholash, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslash va asoslangan xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriqlarning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Muammoli savollar, matnning dalillarga asoslangan tahlili, munozara, kasbiy vaziyatlar va refleksiv yozuvdan foydalanish usullari tavsiflanadi. Shuningdek, sun’iy intellekt yaratgan javoblarni tekshirish orqali talabalarning tilga oid va tahliliy faoliyatini uyg‘unlashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqola nazariy-metodik xususiyatga ega bo‘lib, unda pedagogik tajriba natijalari emas, dars jarayonida qo‘llash uchun taklif etilayotgan metodik yechimlar bayon qilinadi. Ingliz tili mashg‘ulotlarini axborotni anglash, savol qo‘yish, dalillarni tekshirish, fikrni asoslash va refleksiya bosqichlarida tashkil etish modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ingliz tilini o‘qitish, tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, muammoli ta’lim, dalillash, kasbiy muloqot, refleksiya, sun’iy intellekt, shakllantiruvchi baholash.

Kirish

Oliy ta’limda ingliz tilini o‘qitishning muhim vazifalaridan biri talabalarni xorijiy tildagi axborot bilan mustaqil ishlashga tayyorlashdir. Bunda so‘zlarni tarjima qilish va grammatik qoidalarni qo‘llash bilan bir qatorda, matndagi asosiy fikrni aniqlash, dalillarning ishonchliligini tekshirish va muallif xulosasini baholashga ham e’tibor qaratilishi kerak.

Muhandislik va agrotexnologiyalar yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar uchun bunday tayyorgarlik kasbiy mazmundagi matnlarni o‘qish, texnologik yechimlarni taqqoslash va o‘z takliflarini ingliz tilida asoslash bilan bog‘liq. Masalan, ikki xil sug‘orish texnologiyasi haqidagi matnni o‘qishda talaba ularning afzalliklarini sanash bilan cheklanmasdan, qaysi sharoitda qaysi usul maqsadga muvofiqligini tushuntira olishi zarur.

Mazkur maqolada tanqidiy fikrlash axborotni maqsadli tahlil qilish, da’vo va dalilni farqlash, muqobil izohlarni ko‘rib chiqish hamda xulosani asoslashga qaratilgan faoliyat sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuvda tanqidiy fikrlash boshqalarning fikrini inkor etish bilan tenglashtirilmaydi. Uning markazida fikrning qanday asosga tayanganini aniqlash turadi.

Maqolaning maqsadi ingliz tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan topshiriqlarni tizimlashtirish va ularni qo‘llashning bosqichli metodik modelini taklif etishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqola nazariy-metodik ishlanma sifatida tayyorlandi. Unda pedagogik vazifalarni tahlil qilish, topshiriqlarni didaktik maqsadiga ko‘ra tasniflash va o‘quv faoliyatini modellashtirish usullaridan foydalanildi. Raqamli vositalardan foydalanish masalalari til ta’limida generativ sun’iy intellektning imkoniyatlariga bag‘ishlangan ilmiy maqola hamda UNESCO tavsiyalari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqildi.

Takliflar uch mezon asosida shakllantirildi: topshiriqning til o‘rganish maqsadiga mosligi, talabadan mustaqil fikrlashni talab qilishi va natijani kuzatiladigan belgilar orqali baholash imkoniyati. Maqolada

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

muayyan talabalar guruhi ishtirokida tajriba o‘tkazilgani yoki samaradorlikning statistik jihatdan tasdiqlangani da’vo qilinmaydi.

Natijalar va muhokama

Til faoliyati va tanqidiy fikrlashning o‘zaro bog‘liqligi

Ingliz tili darsida tahliliy topshiriqni bajarish uchun talaba mazmunni tushunishi va o‘z munosabatini ifodalashga xizmat qiladigan til vositalariga ega bo‘lishi kerak. Shuning uchun topshiriqning fikrlashga oid murakkabligi bilan uning til jihatidan murakkabligini alohida hisobga olish taklif etiladi.

Til bilish darajasi nisbatan past bo‘lgan talabaga ham ikki fikrni taqqoslash yoki oddiy da’voni dalil bilan tekshirish vazifasini berish mumkin. Bunday holatda qisqa matnlar, tayanch so‘zlar va gap qoliplari taqdim etiladi. Masalan, “The evidence suggests that…”, “One limitation is…” yoki “This solution may be suitable because…” kabi tuzilmalar fikrni shakllantirishga yordam beruvchi vosita sifatida qo‘llanadi.

Metodik maqsad talabani tayyor qoliplarni takrorlashga o‘rgatish bilan cheklanmasligi lozim. U har bir ifodadan qanday mazmunni yetkazish uchun foydalanayotganini anglatishi kerak. Shu sababli grammatik aniqlik va fikrning asoslanganligi o‘zaro bog‘liq, ammo alohida baholash mezonlari sifatida olinadi.

Matn bilan ishlashda dalil va da’voni farqlash

Tanqidiy o‘qishni tashkil etishda matn bo‘yicha savollarni mazmunni qayta aytib berishdan tahlilga olib boradigan ketma-ketlikda tuzish tavsiya etiladi. Dastlab talaba matn mavzusi va asosiy fikrini aniqlaydi. Keyin muallifning da’vosini qo‘llab-quvvatlovchi ma’lumotlarni ajratadi. Yakunda ushbu ma’lumotlar xulosa chiqarish uchun yetarlimi, degan savolni ko‘rib chiqadi.

Masalan, energiya tejovchi qurilma haqidagi matn asosida quyidagi savollar berilishi mumkin:

1. Muallif qurilmaning qaysi afzalligini asosiy deb hisoblaydi?
2. Ushbu fikrni tasdiqlash uchun qanday ma’lumot keltirilgan?
3. Qurilmaning ishlash sharoiti ko‘rsatilganmi?
4. Matnda xarajatlar yoki cheklovlar yoritilganmi?
5. Asoslangan qaror chiqarish uchun yana qanday axborot kerak?

Bu savollar o‘quvchini matndagi tayyor xulosani qabul qilishdan oldin uning asoslarini tekshirishga yo‘naltiradi. Bunda talaba “matnda aytilgan fikr”, “dalil” va “o‘z xulosasi”ni farqlab yozishi maqsadga muvofiq.

Muammoli topshiriqlar va kasbiy vaziyatlar

Kasbiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarda bir nechta yechimni taqqoslash imkoniyati bo‘lishi muhim. Agar topshiriqning javobi matnda bevosita berilgan bo‘lsa, u asosan axborotni topish ko‘nikmasini tekshiradi. Tahliliy vazifada esa talaba tanlov mezonlarini belgilashi va qarorini tushuntirishi kerak.

Masalan, agrotexnologiya yo‘nalishidagi mashg‘ulotda suv resurslari cheklangan xo‘jalik uchun ikki sug‘orish usulini taqqoslash topshirig‘i berilishi mumkin. O‘qituvchi har bir usulning xarajati, texnik talablari va qo‘llash sharoitlari haqidagi tekshirilgan ma’lumotlarni taqdim etadi. Talabalar shu ma’lumotlar asosida tavsiya tayyorlaydi.

Muhandislik yo‘nalishida esa ishlab chiqarish jarayoni uchun ikki uskunadan birini tanlash vaziyati qo‘llanishi mumkin. Talaba energiya sarfi, xizmat ko‘rsatish talablari va foydalanish sharoitlarini hisobga olib, ingliz tilida qisqa asosnoma tuzadi.

Quyidagi jadvalda dars uchun taklif etilayotgan topshiriqlar umumlashtirilgan.

Topshiriq turi	Talabaning faoliyati	Tilga oid vazifa	Tahliliy mezon
Ikki matnni	O‘xshash va farqli	Taqqoslash	Farqlarni matndagi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

taqqoslash	fikrlarni ajratish	ifodalarini qo‘llash	dalillar bilan ko‘rsatish
Da’voni tekshirish	Fikrni qo‘llab-quvvatlovchi ma’lumotni topish	Dalillash tuzilmalaridan foydalanish	Dalilning da’voga mosligini tushuntirish
Kasbiy vaziyatni yechish	Muqobil yechimlardan birini tanlash	Sabab va natijani ifodalash	Tanlovni aniq mezonlar bilan asoslash
Munozara	Qarama-qarshi fikrga javob berish	Rozilik va e’tirozni madaniyatli bildirish	Qarshi dalilni mazmunan hisobga olish
Refleksiv yozuv	O‘z qarorini qayta baholash	Fikr o‘zgarishini yozma bayon qilish	Xulosaning nima sababdan o‘zgarganini izohlash

Munozara va asoslangan muloqot

Munozarani tashkil etishda talabalarni faqat ikki qarama-qarshi guruhga ajratish yetarli emas. Har bir guruh o‘z fikrini qanday ma’lumot bilan asoslashini oldindan tayyorlashi lozim. Shuningdek, qarshi tomonning fikrini to‘g‘ri tushunish ham alohida vazifa sifatida belgilanadi.

Mashg‘ulot uchun “Universitet ta’limida barcha topshiriqlarni raqamli shaklga o‘tkazish maqsadga muvofiqmi?” kabi mavzu tanlanishi mumkin. Talabalar mavzuni qulaylik, foydalanish imkoniyati, o‘quv maqsadi va baholash shartlari nuqtayi nazaridan muhokama qiladi.

Munozara yakunida har bir talaba dastlabki qarashini qayta ko‘rib chiqib, qisqa xulosa yozadi. Uning fikri o‘zgarmagan bo‘lsa ham, qarshi tomonning qaysi dalilini muhim deb hisoblaganini tushuntirishi talab etiladi. Shu tariqa munozara faqat nutqiy faollikni emas, boshqalarning dalillarini hisobga olishni ham mashq qildiradi.

Sun’iy intellekt javoblarini tanqidiy tahlil qilish

Generativ sun’iy intellekt vositalaridan ingliz tilidagi matn variantlari, savollar va fikr-mulohazalar olishda foydalanish mumkin. Kohnke, Moorhouse va Zou ushbu vositalarning til o‘qitishdagi imkoniyatlarini zarur raqamli kompetensiyalar va cheklovlar bilan birgalikda muhokama qiladi. [1]

Mazkur maqolada sun’iy intellekt javobini tahlil obyekti sifatida qo‘llash taklif etiladi. Masalan, talabaga bir mavzu bo‘yicha yaratilgan javob beriladi va undagi tekshirilishi kerak bo‘lgan da’volarni ajratish so‘raladi. Keyin u o‘qituvchi tanlagan ishonchli manbalar bilan taqqoslanadi. Talaba javobning qaysi qismi asosli, qaysi qismi qo‘shimcha tekshiruv talab qilishini izohlaydi.

UNESCO qo‘llanmasida generativ sun’iy intellektni pedagogik va axloqiy jihatdan baholash, insonning faol ishtirokini saqlash hamda ma’lumotlar maxfiyligini himoya qilishga e’tibor qaratiladi. [2] Shu asosda darsda foydalaniladigan materiallar shaxsga doir ma’lumotlardan xoli bo‘lishi, yakuniy xulosa esa talabaning tekshiruv va mulohazalariga tayanishi tavsiya etiladi.

Bosqichli o‘qitish modeli

Ingliz tili darsida tanqidiy fikrlashga yo‘naltirilgan faoliyatni besh bosqichda tashkil etish taklif qilinadi.

Birinchi bosqich — anglash. Talaba matn yoki vaziyatning asosiy mazmunini tushunadi, tayanch tushunchalarni aniqlaydi.

Ikkinchi bosqich — savol qo‘yish. Tushunarsiz jihatlar, tekshirilishi kerak bo‘lgan da’volar va yetishmayotgan axborot belgilanadi.

Uchinchi bosqich — dalillarni tekshirish. Talaba taqdim etilgan manbalarni taqqoslaydi, dalilning mavzuga aloqadorligi va yetarliligini baholaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

To‘rtinchi bosqich — fikrni asoslash. Tanlangan xulosa ingliz tilida og‘zaki yoki yozma ifodalanadi. Unda dalil, izoh va xulosa o‘rtasidagi bog‘lanish ko‘rsatiladi.

Beshinchi bosqich — refleksiya. Talaba o‘z qarorini qayta ko‘rib chiqadi, qaysi ma’lumot ta’sir qilganini va qanday savol ochiq qolganini tushuntiradi.

Ushbu modelda o‘qituvchi yordamining miqdori talabaning tayyorgarligiga qarab belgilanadi. Dastlab savol namunalari va tayanch iboralar berilishi, keyingi mashg‘ulotlarda esa talabalar savol hamda mezonlarni mustaqil tuzishi mumkin.

Baholash va metodik cheklovlar

Baholashda til aniqligi, mazmunni tushunish, dalildan foydalanish, muqobil fikrni hisobga olish va xulosaning izchilligi ajratib ko‘rsatilishi lozim. Grammatik xatolari kam bo‘lgan javob mazmunan yetarli asoslanmagan bo‘lishi mumkin. Aksincha, tahlili asosli talabaga fikrini ingliz tilida ifodalash uchun qo‘shimcha yordam kerak bo‘lishi mumkin.

Shu sababli qayta aloqa aniq harakatga yo‘naltiriladi: “Xulosangizni matndan olingan bir dalil bilan asoslang” yoki “Qarshi fikrning kuchli tomonini ko‘rsating” kabi tavsiyalar beriladi.

Taklif etilgan modelning samaradorligi ushbu maqolada tajriba orqali tekshirilmagan. Uni baholash uchun dastlabki va yakuniy topshiriqlar, oldindan belgilangan mezonlar hamda yangi vaziyatda mustaqil bajariladigan vazifalardan foydalanish mumkin. Bunda ingliz tilini bilish darajasi va mavzu bo‘yicha kasbiy bilimlar natijaga ta’sir qiluvchi omillar sifatida hisobga olinishi zarur.

Xulosa

Ingliz tili darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish til materialini axborotni tahlil qilish va asoslangan qaror chiqarish vazifalari bilan bog‘lashni talab etadi. Matnlarni taqqoslash, da’volarni tekshirish, kasbiy vaziyatlarni muhokama qilish va refleksiv yozuv bunday faoliyatni tashkil etish uchun metodik vosita sifatida taklif qilinadi.

Maqolada ishlab chiqilgan bosqichli model talabaning mazmunni anglashdan mustaqil xulosa chiqarishgacha bo‘lgan faoliyatini qamrab oladi. Uning amaliy ahamiyati tilga oid yordam va fikrlashga qo‘yiladigan talablarni muvofiqlashtirishdadir. Modelning ta’lim natijalariga ta’sirini aniqlash esa alohida pedagogik tadqiqotni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kohnke, L., Moorhouse, B. L., & Zou, D. (2023). ChatGPT for Language Teaching and Learning. RELC Journal, 54(2), 537–550. https://doi.org/10.1177/00336882231162868.
2. Miao, F., & Holmes, W. (2023). Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO. Nashr sahifasi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.